

*Ян Моравицки*¹

ПРОБЛЕМАТИКА НА ИДЕНТИЧНОСТТА НА ПРАВОСЛАВНИТЕ ЖИТЕЛИ НА ЛОДЗ И КРАКОВ. ТИПОЛОГИЧЕН АНАЛИЗ

Jan Morawicki

ON THE ISSUE OF IDENTITY OF THE ORTHODOX INHABITANTS OF ŁÓDŹ AND CRACOW: A TYPOLOGICAL RECONNAISSANCE

The paper focuses on the issue of forming and maintaining religious and ethnic identities within a European context defined by migration processes. The author considers certain relations and contradictions connected with the functioning of the two kinds of identity while also underscoring differences in the interpretation of terms such as “parish”, “congregation” and “religious group”. The sociological research presented in the paper has been carried out among Eastern Orthodox communities in Łódź and Cracow.

Keywords: Orthodoxy, identity, religious group, migration

В статията е засегната проблематиката на формирането и поддържането на религиозната и етническата идентичност на фона на миграционните процеси в Европа. Авторът обръща внимание на взаимоотношенията и противоречията, свързани с функционирането на религиозната и етническата идентичност, едновременно с това подчертава разликите в дефинициите на термините „енория“ и „религиозна група“. Социологическите проучвания, които са описани в настоящата статия, са проведени сред православни жители в Лодз и Краков.

Ключови думи: православие, идентичност, религиозна група, миграция

През последното десетилетие Европа се сблъска с нова вълна на вътрешна и външна миграция. За разлика от предишните години днес това явление не е свързано със значителни промени на държавните граници и с масовото преселване на представители на определени национални и религиозни групи. Известно е, че към края на 90-те години на миналия век, по време на разпадането на СССР и на Югославия, етническата принадлежност и религиозните убеждения биха могли да предопределят съдбата не само на даден човек, но и на цели обществени групи. Може да се допусне, че основната причина за преселването в Европа са мотиви от икономическо естество (ако не се вземе под внимание актуалната ситуация в Близкия изток). Изключение може да бъде примерът с Източна Украйна. Обаче и в този случай следва да се отчете, че зоната на военните действия се ограничава до избрани региони на страната. С други думи, според мен основният фактор, който принуждава хората да напускат своите домове, е стремежът да придобият допълнителен социален, културен или икономически капитал в значението, което придава на тези понятия Пиер Бурдийо (Бурдье 1994). Разбира се, икономическите мотиви и въпросът за условията на физическото оцеляване в определени ситуации невинаги може да бъдат разделени. Убеден съм обаче, че в Европа подобни ситуации са изключение. Сега изглежда неправдоподобно принудителното преселване на цели етнически групи, както например е в рамките на акция „Висла“ в Полша или при реализирането на декретите „Бенеш“ в Чехословакия. Но „преселванията на големи групи от населението или на цели национални общности са вечен проблем

¹ **Ян Моравицки** (Jan Morawicki) – докторант в катедра „Славянска филология“ на Филологически факултет в Лодзкия университет (гр. Лодз, Полша), janmorawicki@gmail.com

за човечеството. Те са причинени от природни бедствия или човешки действия, като например етнически, религиозен и расов антагонизъм“ (Kańmierska 1999: 163).

Днес може да се говори за ситуация, когато при определени условия „титулярният народ“ приема представители на своята етническа група, живеещи извън границите на държавата. За отделен случай трябва да се смятат държавните програми за завръщане на емигранти. Подобно явление може да бъде наблюдавано в Германия. Тази страна приема германците, които „се връщат“ в „Родината“ от източноевропейски държави. Подобна ситуация е свързана с поляците, които живеят в Централна Азия и азиатската част на Русия. Националните мотиви, романтичното желание да бъде възвърната изгубената родна страна в този случай се съчетават с прагматични стремежи. Етническото и религиозното съзнание често са специално формулирани:

Променливостта на колективната идентичност и възможността по нея да се преговаря водят до появата и на междинни типове, които са резултат от преминаването от един към друг начин на осъществяване на плановете за действие на личността в контекста на родната страна (Gocda 2012: 5).

Фон на този процес е размиване на понятието „еднородна в национално отношение държава“. На нивото на политическа дискусия представата за държавата като фактор, свързващ една етническа или религиозна група с друга, минава на заден план. Най-често понятието държава разбираме като група от всички жители, живеещи на определена територия. Едновременно с това трябва да обърнем внимание на увеличаването на ролята на етническо-религиозния фактор при формирането и поддържането на границите между обществените групи. Особено внимание обръща на това Елена Чикадзе (Чикадзе 1998) в случая на формиране на съзнанието на поляците, които живеят в Русия. На този фон смятам за интересно описанието на процесите на формиране и запазване на религиозното съзнание и неговите връзки с чувството за етническа принадлежност по примера на конкретна религиозна група:

В социалните науки под идентичност се разбира предимно или осъзнаването от човека на неговата принадлежност към каквато и да е социална група и общност, което му позволява да определи своето място в дадено социокултурно пространство, или самоидентичността на социокултурната формация (Шаров 2004: 171).

Смятам, че върху формирането на идентичността може да окажат влияние различни фактори. Подходът към нейното конструиране може да се формира под влиянието на различни траектории и съзнателни стратегии, за което пишат например Елена Здравомислова и Анна Темкина (Здравомислова, Темкина 2007). Подробностите за формирането на религиозната идентичност може да бъдат свързани с опита за включване в нова обществена действителност, предизвикана от политически промени или миграция. Убеден съм, че религиозността може да съпътства и благоприятства, а понякога направо да създава противоположности на други стойности. Въпросът, отнасящ се до конструирането на религиозната идентичност, предизвиква особен интерес сред социолози, обществени антрополози, психолози, филолози и изследователи на религиите. Процесите на национално възраждане, миграция и политически кризи, дифузията на етническите граници обхващат също така компонентите на обществените явления. На пресъздаването на религиозната памет и връщането към духовните ѝ ценности поспециално внимание обръща Ирена Боровик (Borowik 2000). Тя посочва процесите на промени в обществата и описва възраждането и кризата на традиционните религиозни институции. А други изследователи, например Алиция Вжешинска (Wrzesicska 1999), разкриват връзката между обществено-икономическите кризи и развитието на религиозните движения извън границите на Европа.

През втората половина на XX век П. Бергер (Бергер 2003) говори за приватизация на религията, за преобразуването ѝ в индивидуален проект. В действителност това би могло да доведе до криза на традиционните църкви. Обаче в наше време подобни представи са критикувани. Съществуват редица примери от края на XX век, които доказват, че религиозността е способна да формира и укрепва обществени групи, за което между другото пише Х. Казанова (Casanova 2005).

[...] Настоящата статия до голяма степен е посветена на описанието на този проблем. Изследванията, които провеждам, са в начален етап. Приведеният материал в значителна степен трябва да подпомогне формирането на програма за по-нататъшни изследователски действия. Основа на този текст е пилотно изследване, проведено сред православните общности в Лодз и Краков. И двата са университетски и индустриални центрове, а православните общности се появяват исторически

благодарение на миграционни движения от близкото минало (Wiernicka 2015). Обществената история на тези групи се реализира през XX век, като групите и общностите в Лодз и Краков са специфични предвид обстоятелството, че двата града дълго време се намират на територията на различни държави. Двете населени места и днес привличат голям брой мигранти, включително и от „традиционно“ православни държави: Украйна, Русия, България, Беларус, Сърбия, Грузия и други. В хода на моята изследователска работа е използван инструментариум, свързан със социологията и социалната антропология.

С оглед на по-подробното описание на конкретните явления, свързани с религиозността, е целесъобразно разграничението на понятията религиозна група и религиозна общност (енория). Така може да се избегне доктринерското описание на предмета на изследванията, като същевременно се вземе под внимание спецификата на конкретните религиозни организации. Религиозната група се отличава със следните черти: 1) общи ценности и норми, 2) структура на статуса, 3) присъствие на външни атрибути, 4) групово съзнание. Общността свързва членовете на групата, участващи в ритуалните практики. В случая на т. нар. традиционни религиозни организации, характеризиращи се със сложна структура на обредността, определянето на ясни граници е затруднено. Заради това ми се струва целесъобразно насочването, от една страна, към каноническото описание на задължителните и факултативните практики, а от друга страна към декларираното от представителите на общността („практикуващи вяващи“). Важен изследователски проблем е, че не сме в състояние да определим фалшивата мотивация за действията на отделни интервюирани от нас представители на общността. Определено ме интересуват обществените последици от предприетите действия и взаимоотношенията с другите представители на общността.

Религиозността, религиозният живот на човек, според общите представи е преди всичко феномен на съзнанието, сложни духовни представи и преживявания. Затова изследователите, пристъпвайки към изучаването на даден предмет, силно се изкушават да започнат именно от тези феномени, задавайки на анкетирания въпроси за неговия мироглед, за нагласите и ценностите. Обаче инструментариумът на хуманитарните науки все още е слабо приспособен за разкриване на ценностните нагласи и светогледните убеждения. (Чеснокова 2005: 1)

Авторът на настоящата статия застъпва мнението, че:

[...] каноническите изисквания, отнасящи се до участието в ритуалите, може да бъдат игнорирани от индивида, при което той може да се счита за член на религиозна организация с канони, които може да бъдат нарушени. С други думи, считаме, че въз основа на участието в ритуални практики не бива да се прави изключителен извод за религиозността на човека (Moravitskii 2010: 37).

По време на изследванията са използвани методите включващо наблюдение и неформални интервюта. Изборът на методология на първо място е обоснован със стремежа да се получи възможно най-пълна информация за процесите, протичащи в изследваната общност. Наблюдението като универсален антропологичен метод позволява да се забележат едни или други явления във връзка с оформената структура на взаимоотношенията между членовете на общността. При това трябва да се минимализира влиянието на изследователя върху предмета на изследванията. Необходимо е разбирането на семантичния контекст, в който са потопени участниците в обществените отношения. Такава информация може да бъде получена при интервюта и наблюдение. Разбира се, осъзнавам ограниченията, които поражда този метод. За да се минимализира рискът от неразбиране, по време на работата с интервюираните лица се стараех да им остава максимална свобода при отговора на зададените въпроси. Обаче смятам за целесъобразно използването в перспектива на инструменти от други хуманитарни науки.

Православната енория в Лодз е създадена към края на XIX век от руски чиновници и военни.

Структурата на православното население се променя в хода на времето. Доколкото в първите десетилетия след Януарското въстание в Лодз пристигат главно чиновници, полицаи или учители, то след това в града и неговите околности постепенно се заселват семейства, които съзнателно са решили да заживеят тук, а не са преместени служебно (Wiernicka 2015: 9).

С други думи, значителна част от членовете на православната група в Лодз през първите десетилетия от функционирането на енорията живеят в града само временно. Такова състояние на нещата се запазва частично до началото на Първата световна война, когато част от православното

население напуска града заедно с администрацията и армията. После енорията става стабилна организация. След придобиването на властта в Русия от болшевиките в Полша се появяват представители на бялата емиграция. В друга своя публикация отбелязвам:

След началото на болшевишкия режим някои руски емигранти се заселват в Полша, в това число и в Лодз. В тяхната нова родина стената на неразбиране между предишните потискани и предишните потисници трови живота на руската общност (Morawicki 2006: 17).

Значително влияние върху формирането на енорията и религиозната група оказва миграцията след 1945 година. До този момент, съдейки по спомените на интервюираните и съдържанието на архивите, основа на енорията представляват представителите на руската етническа група. Нещо повече, енорията е описвана от интервюираните от по-старото поколение като един вид „средище на руския живот“. Интересно е, че от юридическа гледна точка самата църква се намира под управлението на Полската автокефална православна църква, която не е призната официално от руските църковни власти. Фактически това състояние на нещата се запазва до края на Втората световна война. По-късно част от руснаците, които по различни причини не искат да останат на територия, контролирана от съветската армия, напускат Лодз. Някои бели емигранти са извозени в СССР и попадат в трудовоизправителни лагери.

Едновременно с това в града попадат преселници от източните региони на Полша. Нарекох тази група „следвоенни полски преселници“ (СПП). В източните райони на Полша, отличаващи се със сложен етнически състав на населението, православни християни живеят в продължение на много столетия. Нарочно не акцентирам върху въпроса за точната дефиниция на понятието „източни региони на Полша“. В този случай тя обхваща както жителите на т. нар. Покрайнини, така и източните области на следвоенна Полша. Според свидетелствата на интервюираните тази миграция, от една страна, има принудителен характер, един от примерите за което е акция „Висла“ от 1947 година. От друга страна, преселването настъпва по инициатива на самите мигранти, които искат да напуснат неспокойните райони на страната, където според интервюираните понякога „беше страшно да ношуваш въщи“. Важна роля играят също така и икономическите причини. По спомените на интервюираните „в Лодз пристигаха много хора от бедните региони. Всеки можеше да намери работа“ или „Лодз беше майка за бедните“.

Друга група мигранти нарекох „руски следвоенни жени“ (РСЖ). По време на Втората световна война те се озовават на територията на Германия или на терени, окупирани от германската армия. РСЖ са извозени от СССР за т. нар. принудителен труд. След края на войната някои от тях се озовават на територията на Полша. В някои случаи това води до сключването на граждански брак с полски гражданин. Други се озовават на територията на Полша значително по-късно, но и в този случай тяхното пристигане е свързано със сключване на брак. СПП и РСЖ по различен начин възприемат православните жители на Лодз. Първите виждат в църквата възможност за поддържане на връзка с „историческата родина“, с изоставените села и земи (Кажимерска 1999). Според мен религиозната идентичност е поддържала регионалната идентичност, подкрепена от връзките между поколенията: „[...] в тази църква се оженихме през 1957 година, след това там беше кръщенето на нашите деца и [...] кръщенето на нашите внуци“. Следвоенният период е описван от СПП като спокоен и щастлив, тъй като липсват преследвания от страна на държавата, има икономическа стабилност и активен живот на енорията. Интервюираните подчертават липсата на каквито и да било конфликти, свързани с религиозната идентичност. Рядко се появяват спомени за единични по-трудни житейски ситуации. Но се появяват като обидни думи „украинец“ или „руснак“. Възможно е интервюираните да разказват за подобни случаи, за да подчертаят безконфликтния процес на общуване с неправославните жители на Лодз. Някои интервюираните СПП се наричат „руси“ и подчертават, че в документите посочват своята принадлежност към полския етнос. Правят така, за да избегнат „ненужните разговори“. Въпреки че интервюираните не посочват пряко конкретни исторически периоди, при интервютата и неформалните разговори се подчертава репресивното отношение на държавата към православната църква по време на периода между двете световни войни. Това се изразява в спомени за конфискации, разрушаване на сгради, ликвидация на училища. В някои случаи самият израз „възвръщане на отнета собственост“, употребяван за определяне на отношението на държавата към православната църква, предизвиква негативна реакция. Преселниците от източната част на Полша, хора, които са попаднали в Лодз веднага

след войната и по-късно, създават свое религиозно съзнание, използвайки цяла редица исторически мотиви и противопоставяния. Темата за църквата мъченица се появява практически във всички разговори и интервюта:

Пристигнахме тук, трябваше някъде, ние сме православни християни, а на тази територия половината население също беше православно. Ние сме православни от много поколения. През 1947 година в рамките на акция „Висла“ тези хора бяха изселени. Сега на тези земи останаха малко. А ние пристигнахме тук в Лодз и трябваше също да си намерим място. Отидохме в църквата на ул. „Килинскогo“. Имаше няколко такива семейства като нас. В тази църква сключихме брак, тук беше кръщенето на нашите деца, и на сина ни, и на дъщерята, и синът сключи брак, а после и дъщерята се омъжи. Кръщенето на внуците беше там. Ето така и ние (смее се) просто държим на своето. В църквата имаше повече хора, отколкото сега. Много вече починаха. Младите не искат твърде, занимават се с работа. Старото поколение още поддържа [...] тези традиции, връзката с църквата. (Интервюиран „К“)

В своите разкази интервюираните често споменават истории от родината. За мястото, произхода, общите молитви, ситуацията вкъщи, отношението на православните духовници и чиновниците към войната, следвоенния период, това, което е свързано с насилие от страната на държавата и различни военни формирования. Интервюираните формират своето съзнание, като използват религиозни символи. Често се споменава истинността на догмите на православната църква. Интервюираните особено подчертават догматичните разлики с Католическата църква. Например: въпроса за „непорочното зачатие“ и „непогрешимостта на папата“. Част от тях обръщат внимание на това, което може условно да се нарече кирило-методиевски мит – историческо-религиозни дискусии по проблематиката за началото на християнството в полските земи. Според моите изследвания представителите на СПП активно участват в ритуалните практики и в по-голямата част от литургията.

За разлика от преселниците от предвоенния период РСЖ не са загубили прекия контакт с роднините си в Съветския съюз. Тяхната миграция няма политически характер. Всъщност нито един от интервюираните не споменава този мотив. Някои РСЖ по един или друг начин използват своята компетентност, свързана с живота в СССР, за да се включат в новата социална действителност. Става дума главно за работа в системата на образованието на длъжност учител или преподавател по руски език. РСЖ са преминали социализация в условията на Съветския съюз. В системата на съветското възпитание присъства крайно негативно отношение към всяка форма на религиозност. В резултат на това дори след пристигането в Полша много РСЖ не се стараят да търсят контакт с православната общност. Не чувстват нужда да се включат в религиозна група. РСЖ не се стараят децата им да бъдат кръщавани, практически не притежават компетентност, свързана с ритуалните практики или църковното обучение. Отначало дори не разглеждат членуването в общността като фактор, благоприятстващ поддържането на етническо съзнание. Обаче от разговорите с интервюираните лица правя извода, че РСЖ не се стремят да се слеят напълно с полската етническа група или да използват изцяло стратегията за обществена мимикрия. Някои от тях участват в действията на филиала на сдружението за полско-съветско приятелство. Професионалните задължения (в случая на учителки по руски език) изискват запазването на езиковата компетентност. Много РСЖ се стараят да не афишират своето етническо съзнание в публичното пространство. РСЖ споменават за конфликтни ситуации, свързани с руския произход. Например имаше събеседнички, разказващи за ситуации, когато на улицата им е задаван въпросът „Защо говорите с детето на руски?“. По-долу цитирам фрагмент от интервюто с „О“ (една от РСЖ, която след завършване на университета работи като педагог в системата на средното образование):

Бях на 18 години, когато бях извозена в Германия. Преди толкова много години?!

Живея в Полша, 42 години бях педагог в гимназия. Сега съм пенсионерка, така живея ... (смее е). Все още ходя. А преди година си счупих крака.

А разговаряхте ли с нея? (посочва „Ч“.)

Не бяхме на работа в едно училище. Тя преподаваше руски език и аз преподавах. Взех диплома и 42 години бях на работа тук ... Тук имах дом, тръгнах на работа в просветата. Тогава изградиха дом за учители. Получих жилище и досега живея там, 70 квадратни метра (смее се). Има и какво да почистиш, и къде да живееш. Толкова „километра“ имам вкъщи. Кухнята е тук, а последната стая там. А коридорът от кухнята – 5,5 метра. Има къде да потичаш.

Единият от начините за поддържане на етническото съзнание за РСЖ било участието в дейностите на сдружението за полско-съветско приятелство. Там имало свобода да се общува на родния език и да се възпроизвеждат културни кодове, става дума главно за руски песни. Едва след ликвидирането на сдружението някои РСЖ се озовават в църквата. Включването в религиозната група се случва с помощта на водач – познат, който притежава съответната компетентност по отношение на ритуалите и основно знание, свързано с православната религиозна група. Точно в този момент започва „връщането към корените“, осъзнаването на „православния произход“. Бих искал да отбележа, че подобно явление описва също така Елена Чикадзе. (Чикадзе 1998). То е описано и в моята работа (2009), посветена на изследването на религиозната група на католиците от гр. Санкт Петербург. Фрагмент от интервюто с „О“:

Защо дойдох? Имах майка. Та нали съм православна. Мама също. Мама беше много вярваща. А аз всяка година се връщах при мама през лятото. Водех децата на Черно море при мама. Там ми беше по-добре, отколкото в санаториум... Едва съм станала, а мама вече е приготвила закуската. Всичко е прясно. Отивах на пазара. После отивах на плаж. Връщах се за обяд, обядвахме. Всичко вече беше сервирано. А след обяда малко седяхме, пиехме кафе на балкона. Балконът беше толкова голям. После ходех в града. Одеса, потьомкинското стълбище и на крайбрежния булевард. А знаете ли, че има театър върху стъклен фундамент. Затова по време на войната нищо не стана. А той стои сякаш на възвишение. Когато вървите по стълбите, от лявата страна е хотел „Лондон“, а от дясната дворецът на Воронцов. После, по времето, когато още бях ученичка, там беше дворецът на пионерите. Ох, и там беше моят първи бал. В края на годината най-добрите ученици от Одеса, беше организиран маскен бал за тях. И аз бях поканена, имах гадже, гадже, което беше мой приятел. Това беше такова приятелство, тогава още нямаше такива... Той, най-добрият ученик, само шестици, отличник. Той беше отличник, а на мен малко не ми стигаше да стана отличничка. Но сигурно съм имала няколко шестици и така отидохме на този маскен бал. Освен това неговият баща работеше в театъра за опера и балет. Беше директор. А моят годеник, искахме вече. Имаше планове, завършихме училище, трябваше да следваме висше образование. И той ни даде костюми на полски хусар и полска принцеса. Какви костюми! Когато дойдохме на този бал, разбира се, балът започна с танца полонез. Бяхме първата двойка. И какво, полонез, облечени сме като поляци и виждате ли, това е сякаш предопределение. И съм в Полша (смее се). Не, рускиня съм, както съм била, така и ще бъда, никога няма да предам своя народ и своя език, своя роден език. Гордея се много, че съм рускиня. Знаете ли, каква интересна история... О, да, да. Ето, почакайте малко, ние, през миналата година, когато бях там лятото, моята мама, но тогава вече беше на 84 години и ми казва следното. Седим: „ох, няма да има кой да запали свещичка за мен, теб те няма“. А аз ѝ казвам: „А тук може ли?“ – „Но разбира се“. И по такъв начин реших, че винаги ще паля свещички. Казах: „живей 100 години, можеш да бъдеш спокойна“. Затова започнах да ходя на църква. Когато мама почина. Погребах я, получих телеграма, заминах, погребах я. От този ден започнах да ходя на църква, да паля свещички за нея. Така до днес ходя и паля свещички. А днес си мисля. Боже мой, свещичката гори, а кой ще запали за мен, когато вече няма да ме има. Такъв е животът. Но си помислих. И така винаги, когато гореше свещичка ми се струваше, че ще бъда по някакъв начин свързана с нея. Ще поговорим някак по този начин. Това е моята съдба. А моите деца са атеисти, не ходят нито в православна, нито в католическа църква. Когато дойдох за първи път въобще, бях глупава. Не знаех какво и как, но имах позната, тя също преподаваше руски и тук живееше. Беше свързана с църквата. Тя беше съвсем наблизо, това е нейната къщичка. Тя живееше тук. И тя ми разказа какво и как. Дойдох, а тя седна до мен и ми казваше какво трябва да направя. Така започна всичко, а после тя почина.

Според мен „връщането“ на интервюираните към православието до голяма степен е свързано с опита да се запази етническото съзнание, когато изчезват други фактори, които благоприятстват неговото поддържане – родители, работа, в някои от случаите обществени организации. Православието се асоциира изключително с етничността и паметта за майката. Смятам, че може да се говори за слабо експонирано религиозно съзнание на РСЖ. Църквата за тях е средище на руския живот, своеобразен заместител на „средището на руската култура“. Освен това кодовете на религиозността – опозициите на истинската и неистинската църква, представата за църквата мъченица, темата за духовността –

необичайно рядко се появяват в интервюта и разговорите с РСЖ. По моите наблюдения РСЖ най-често идват в църквата с цел да извършат най-основните ритуални практики, например да запалят свещ пред иконата. Тяхното участие в живота на енорията се ограничава до въпроси, свързани с историческото и културното наследство. РСЖ по принцип не вземат участие при въпроси, свързани с религията.

Съществува още една група православни християни, чието съществуване открих в Краков, наречена от мен условно „нови вярващи“ (НВ). За разлика от РСЖ, те участват активно в ритуалните практики и декларират, че притежават компетенции, свързани с вярата и религията. Православната общност в Краков започва да се формира в периода между двете световни войни. Между другото, тогава енорията е била ориентирана главно към военните, които са православни християни. В живота на общността в Краков има важно събитие в периода на Втората световна война – тогава енорията получава сграда на бивша синагога. След края на войната в енорията се появяват преселници и студенти. Значителното нарастване на броя на енорияшите е свързано с процесите през периода след 1989 година.

Трябва да се отбележи, че представители на групата на НВ срещам също и по време на изследванията върху католическата религиозна група в Санкт Петербург. Най-важната характерна черта е началото на активното участие в живота на енорията в зряла възраст. Целият предишен живот е описван като време на търсене, опити, грешки и липса на вяра. След това настъпва ключов момент, прелюдия към промяната, известна повратна точка, например смъртта на близък човек или тежка болест. В този момент настъпва обикновена, само на пръв поглед, среща с „истината“. След това събитието е описвано като мистично. То дава началото на нов етап в живота на интервюирания. Знаейки вече „истината“, НВ се стреми да си възвърне това, което е изгубил. По мое мнение с това е свързано активното участие в ритуалните практики, но също така и в „светската“ дейност на енорията. Почитване на църковните помещения, приготвяне на храна, ремонти, всичко това е възприемано като изкупление за времето „на блуждаене в тъмнината, своеобразен вид молитва и покаяние“. По време на изследванията открих случай на една НВ – жена, която е дошла в Полша от Украйна.

Бих искал да отбележа, че в този случай, както и в случая на РСЖ, става дума за последствия от реализация на планове за сключване на граждански брак. Религиозното съзнание се появява на съвсем други основания. В известна степен може да се говори за отхвърляне на връзките на религиозното и етническото съзнание, а в някои случаи дори за настройването им на противоположни полюси. Ето един фрагмент от интервюто с „К“:

Когато се озовах в Полша, се омъжих за поляк. Преди 15 години. Беше военен и беше разпределен тук. Не открих веднага енорията, въпреки че преминавах покрай нея. И така, произлизам от семейство [...] атеисти. Приех Бог съвсем наскоро. Тук и не тук. Случи се така, че заминах за родината и се разболях. Много сериозно и взех Евангелието, взех Евангелието и вече станах вярващ човек. Четох, после вдигнах 40 градуса температура, а след това бързо оздравях. И се върнах като вярващ човек. Въпреки че не мога да кажа, че още тогава съм била православна, тъй като Евангелието си е Евангелие. Просто започнах да вярвам. Вярвах в Исус Христос. А православието малко по-късно. Постепенно. Сестра ми е вярваща. Тя ме въведе. Разказваше ми много. Пристигнах тук, след това започнах да търся църква. Но не я открих. Имаше и такава ситуация. Със сигурност се ориентирате, че има няколко църкви. Автокефална църква, съвсем не църква. Предупредиха ме, че това е разколническа църква. И когато намерих тази църква, гледам – автокефална. И не отидох веднага. И после разбрах, че тук имат съвсем друг календар. А тогава не знаех, че в православния свят съществуват два календара. Не знаех това, че тук се спазва юлианският календар. Сигурно заради това си помислих, че това не е тази църква. Като в Украйна, такава и не такава. Затова си помислих, че не е тази църква. И постоянно пътувах до Украйна. Изповядвах се, ходех на църква, а тук не. После в интернет, когато имах вече вкъщи, намерих страница, свързах се с тях, попитах, казах, че търся църква. И ми казаха, че на ул. „Шпитална“ [...] има такава нормална православна църква. Много се учудих. Казаха елате, ще поговорите с енорийския свещеник. Това беше преди три години. Тогава там беше отец Ярослав. Дойдох и разговарях с него. Убедих се, че това е точно това, от което се нуждая. Започнах да ходя редовно. Но имаше и такъв въпрос. Там в Киев беше моят духовен отец, при когото пътувах за да се изповядвам. Пристигам тук, но не участвам напълно в литургиите. А после стана така,

че се занимавах с туризъм и организирах поклонничество до Киев и отец Ярослав тръгна с нас. Тогава видях духовния отец в него. Сега вече ходя редовно. Изповядвам се и приемам причастие. Това е вече след това поклонничество, така се получи. Може би седем месеца минаха от това поклонничество.

Помагате ли тук?

Църквата рядко е отворена. Да ходя три пъти на литургии за мен е малко, бих искала повече. Използвам това, че ми позволяват. Както казах от 16 години съм омъжена за поляк. Когато заминах, бях атеистка. Около мен имаше само атеисти. Когато пристигнах, преди 6 години се оказа, че и моята сестра, и моята майка са започнали да ходят на църква. Да бъдеш вярващ. Не зная дали помните или не. По време на Съветския съюз ситуацията беше такава, че хората просто се страхуваха, страхуваха се, дори ако бяха само вярващи, без много шум. За това не се говореше. Така и аз. Може би е свързано с това, че моят праядо е бил свещеник. Дядо също е завършил семинарията. В моето семейство имаше вярващи, но те се страхуваха, че това ще излезе наяве. Дядо, който е завършил семинарията, започнал да работи като учител, та това било през тридесетте години. Да бъдеш вярващ би могло да има страшни последствия. До такава степен, че криеха от мен това, дори не знаех. Въобще не знаех, че имам такива предци. Преди няколко години ми казаха това... Сестра ми даде Евангелието, защото тогава вече беше вярваща, толкова пъти ми беше говорила за това. На нея ѝ помогнала сестрата на мъжа ѝ. А сестрата на мъжа ѝ, между другото, е от семейство, което по времето на Съветския съюз било вярващо, ходела на църква, от нищо не се страхувала. Без оглед на неприятностите, които имала. От нея научихме много. Те са православни, не някакви старци, а млади хора. Активни.

Според мен интервюираната използва описанието на миналото, на времената на търсене за конструиране на противоположност на сегашното, сравнява самата себе си от периода до и след промяната. Интервюираната често използва думата „атеизъм“, за да подчертае чуждото, липсата на знание в средата и в самата нея, но също и при другите хора.

Обаче думата „атеизъм“ се свързва не със светоглед или държавна политика. Най-често тя е синоним на това да бъдеш невярващ, да не познаваш истината. Интервюираната подчертава своя стремеж към това да научи възможно най-много за църквата, но не се занимава със собственото си духовно развитие. „Чудото“ на религиозното просвещение се приема като мисия, нужда да се разпространява знанието сред блуждаещите, намиращи се под влиянието на „атеизма“. Интервюираната организира поклонничество до православните храмове в Украйна. В тези пътувания участват също и католици. Тя води разговори с тях, чиято цел е „откриването на истината“ (фалшивостта на някои догми на Католическата църква) и помощ при духовния прелом. Проблематиката за формирането на етническото съзнание въобще не е засягана. Етническият въпрос се свързва само с мястото на произход, но спомените от миналото въобще нямат емоционален отенък. Нещо повече, Украйна е описвана като държава на „атеизма“, а заминаването за Полша като „Божи план“. Точно благодарение на това заминаване интервюираната е открила „своята“ общност. Етническата тема се появява само в един фрагмент на интервюто. Интервюираната разказва за началото на престоя си в Полша. Споменава за негативното отношение към себе си, за това с какво се е сблъсквала заради използването на руски език в публичното пространство. Според „К“ тези събития са се случвали само в миналото.

Особен интерес заслужава начинът, по който се възприемат католиците от членовете на православната религиозна група. С Католическата църква православните в Полша се сблъскват не само в рамките на конструирането и поддържането на религиозното съзнание. Например календарът на националните празници е свързан с празниците в Католическата църква. В определени моменти се появява проблемът за липсата на възможност за участие в задължителните ритуали. Моите наблюдения потвърждават това. Особено на Рождество Христово, което според юлианския календар се пада на 7 януари, на литургията присъстват значително по-малко вярващи, отколкото в обикновена неделя. Проблеми се появяват във връзка с преподаването на „религия“ в училищата. Както потвърждават интервюираните от мен, по принцип може да се намери изход от нестандартните ситуации, но възгледите на двете страни подчертава съществуването на граници между потенциално равни участници във взаимодействието. Аналогични проблеми може да се появят във всекидневния живот, особено

когато става дума за обществени практики, основани на религиозни въпроси. Към такива следва например да се причисли обичаят за ходене на гробищата на определени дни.

В случая на РСЖ се натъкнах на противоречиво отношение към разликите, които съществуват между Православната и Католическата църква. Въпросът за религиозните спорове и разликите в ритуалните практики няма особено значение за РСЖ. Нещо повече, често техните деца са кръщавани в Католическата църква и не чувстват връзка с православието. Противоположни тенденции може да се наблюдават при СПП и НВ. Представителите на тези групи противопоставят католицизма и православието. Опозицията се създава не само на плоскостта истински-неистински, важен елемент са също така и отношенията в самата общност. Верността към духовните ценности е противопоставена на формализма и на липсата на ангажираност. Ще приведа още един фрагмент от интервюто с един от СПП, с интервюирания „Н“:

Духовникът посещава домовете на вярващите след Коледа, има обява в енорията и го приемаме. А при нашите съседни идва католически свещеник. Чука на едната врата – не отварят, чука на другата – също не отварят. Почука и на нашата – заповядайте... Дойде такъв млад симпатичен свещеник. Започна да говори, да пита дали ходим на църква. А ние казваме, че сме православни християни. Имаме свой храм и уважаваме римския католицизъм. Само като каза мъжът ми, че сме православни, свещеникът стана червен като рак... и не знаеше какво да каже. „Къде е този храм“ – пита той, а ние му казваме, че е на ъгъла на ул. „Килинскогo“ и ул. „Нарутовича“, а той дори не знаеше. Още малко поразговаряхме с него. Още веднъж отиде да чука на вратата на съседите. А там никой не отваря (смее се). И казва „православните ме приеха, а католиците не отварят (смее се).“

Някои СПП обръщат внимание на въпроса за официалните отношения между Православната и Католическата църква. Особено се споменава политиката на „прозелитизма“, водена от Католическата църква в сравнение с възгледите, предполагащи отказ от мисионерската активност на територията на други християнски вероизповедания. Подобно отношение към Католическата църква може да бъде наблюдавано при НВ. При което, ако се погледне назад, познаването на Католическата църква от НВ може, от една страна, да бъде третирано като част от пътя на търсенето на истината, а от друга, като фалшив избор, който задържа бъдещия новопокръстен по пътя към истинската църква. Ще приведа фрагмент от интервюто с „К“:

Не, знаете ли, когато се заех с поклонничеството, а канех католици да участват в него, а цената беше такава, че канех всички заинтересувани, а когато пътуваме разговаряме за всичко. И сравняваме. И ни питат. И те разказват. Такава... обмяна на опит. Така ще определя това. Трябваше много да прочета за католицизма. Страшно много. За да мога да разкажа за разликите. Моят мъж премина от католицизма към православието. Също трябваше да се научи. Православен е, а беше католик. Но не е много вярващ. Той е бивш военен, а сред тях има много атеисти. Сключихме православен църковен брак, но след като прие православието. Разбира се, всичко това ме интересува. Но, ако искате да знаете моето мнение, искате ли? Католицизмът... как да кажа, това е институция, как да кажа... , където има малко духовност, много... не зная с какви думи да го кажа... сега ще се опитам да го кажа. Като в законодателството, така точно може да се каже, има страшно много някаква логика, някак си твърде много. Например чак до XI век сме били заедно. Имало е разлики, разбира се, но тези разлики не са били все още толкова сериозни като сега. И главно това, което имаме днес... а и което ни разделя, това, към което главно Католическата църква е тръгнала по пътя на логиката. Точно – на логиката. И за това става дума – о, например, дори непорочното зачатие, това последното, откъде? Това е всичко, някой седи, осъжда и стига до някакъв извод. И се смята, че католическата църква е по-развита, повече върви напред, точно така мислят хората... А ние оставаме там, където сме били. Ние, ето какво реши съборът, светите отци, ние оставаме на едно и също място, не измисляме нищо ново. Затова... има голяма разлика. Освен това, самата духовност, как да кажа, в католицизма е чисто формална. Например учудвам се, когато хората говорят за това, че ето католиците ходят на църква, разговарят със своите свещеници, ходят като в учреждение. Някога имах познати католици, живеях сред тях, много неща виждах и чувах, честно казано това не ми харесваше много. Точно такъв подход, като в учреждение. До този момент не ми харесва това. Всичко е на хартия, всичко трябва да бъде

записано, всичко трябва да бъде уредено. Ето така, това просто отблъсква. А в православието... ето пример.

Струва си да бъде отбелязано, че подобни истории разказват НВ в групата на католиците от Санкт Петербург. Но в този случай разказването и противопоставянето се отнасят за православната църква. Ще цитирам много кратък фрагмент от интервюто с „Р“ от моята работа, отнасяща се до католическата общност в Санкт Петербург:

Просто се чувствам неприятно, когато ходя там. Не виждам доброжелателност, отвореност. Впечатлението ми е, че това е някаква стена, през която въобще не може да преминеш. Всичко, което се прави, което правят – правят по-скоро заради това, че така трябва, а не защото така вярват и чувстват. (Mogawicki 2006: 263).

Смятам, че формирането на религиозното съзнание въз основа на очевидни опозиции, тяхното емоционално представяне, са типични точно за НВ без връзка с принадлежността към конкретна религиозна група или общност. Отправна точка за интервюирания ще бъде най-близката общност, например тази, която функционира като част от неговия свят или извършва активна дейност и въздейства в обществената сфера.

Заклучение

Въз основа на моето пилотно изследване стигам до следните изводи:

1) Религиозната група, по-точно православните групи в Лодз и Краков, не са еднородни. Членовете на групата може да бъдат разделени въз основа на начина на включването в групата, в нашия случай става дума за миграция.

2) Участието в ритуалните практики за определени членове на групата е най-честият начин за поддържане на етническата идентичност. До голяма степен такива модели са типични за членовете на групата, които условно нарекох РСЖ. Религиозната идентичност в този случай се проявява изключително като начин да се поддържа етническата идентичност.

3) Конструирането на етническата идентичност в рамките на групата от православни често е свързано с остро противопоставяне на истината и истинската църква с неистината и лъжата; важно място заема опозицията преследвани – преследващи. Преди всичко тези мотиви се появяват в интервютата със СПП.

4) Особено може да бъде отделена групата НВ. Тези представители на православната група не използват религиозните практики за поддържане на етническото съзнание. Тяхната религиозна идентичност се основава на убежденията за очевидната истинност на православната църква. Така както в случая на СПП и на НВ се появява мотивът за противопоставянето: духовност (топлота) – липса на духовност (формализъм).

Още веднъж ще подчертая, че настоящата статия е основана на резултатите от едно пилотно изследване. Особено внимание изискват най-новите събития. Според проучванията в общностите на Полската православна църква, очевидно се е увеличила числеността на енорияшите – мигранти от съседни страни. Може също да бъде забелязано активизиране на дейността на културно-просветните сдружения. В някои случаи се създават нови организации, насочени към поддържане на етническото съзнание. Смятам за необходимо обръщането на по-специално внимание върху новата част на групите православни вярващи (нова емиграция). Възможно е в скоро време те да могат да заемат доминираща позиция. Особено важен е също така и езиковият фактор. Това е както езикът на ритуалните практики, така и езикът, служещ за общуване в групата. Един от езиците (църковнославянски) се отнася само до използване по време на литургиите. Освен това като език на литургиите може да се използва също и полският език. Теоретично към тази категория биха могли да бъдат отнесени руският и украинският език, но тяхното използване в ритуалните практики изисква допълнителни изследвания. Смятам, че анализът на употребата на различни езици при отделните взаимоотношения и ритуали може да бъде предмет на по-нататъшен анализ. Освен един въпрос, който, както смятам, ще помогне при създаването на подробно описание на конструирането и поддържането на религиозното съзнание, е анализът на различни текстове, публикувани от членовете на православната религиозна група. Смятам, съгласявайки се с Л. Албански (Albacski 2012), че текстовете, публикувани главно в периодични издания, следва да

се разгледат като инструмент на формиране на образа на православната група. Тези представи може да бъдат описани, от една страна, като един от факторите за поддържане на религиозното съзнание вътре в групата, а от друга страна – като образ, насочен навън, служещ за демонстриране на възгледите на общността в отношенията ѝ с други религиозни и етнически групи, а също така и с държавата.

Превод: Стелиана Александрова

ЛИТЕРАТУРА

- Albański 2012:** Albański, Ł. *Etniczność i dyskurs. Analiza prasy codziennej i etnicznej w Winnipeg, 1896–1919* // „Studia Socjologiczne” 2012 nr 4(207), 177–205.
- Borowik 2000:** Borowik, Ir. *Odbudowanie pamięci: przemiany religijne w Środkowo-Wschodniej Europie po upadku komunizmu*. Kraków: Nomos.
- Casanova 2005:** Casanova J. *Religie publiczne w nowoczesnym świecie*. Kraków: Nomos
- Gońda 2012:** Gońda M. *Cudzoziemcy polskiego pochodzenia podejmujący studia w Polsce. „Powrót do macierzy” czy pragmatyczny wybór* // „CMR Working Paper”, Nr 57(115), 2–22.
- Kaźmierska 1999:** Kaźmierska K. *Doświadczenia wojenne Polaków a kształtowanie tożsamości etnicznej*, Warszawa: IłS PAN.
- Morawicki 2006:** Morawicki, J. *Między przeszłością a teraźniejszością: Rosjanie w Łodzi*. // „Kronika Miasta Łodzi”, 2006 nr 2.
- Moravitskii 2010:** Moravitskii, J. *St Petersburg’s Catholic Community*. // Religion and Politics in Russia, M.E. Sharpe, New York 2010.
- Wiernicka 2015:** Wiernicka V. *Prawosławni w Łodzi*. Łódź: Księży Młyn.
- Wrześcińska 1999:** Wrześcińska Al. *Elity kongijskie w poszukiwaniu tożsamości*. Warszawa: Dialog.
- Бергер 2003:** Бергер П. (Berger P.) Религия и проблема убедительности. // *Неприкосновенный запас*, 2003 № 6 (32) // **Berger 2003:** Berger P. (Berger P.) Religija i problema ubeditelnosti. // *Neprikosnovenny zapas*, 2003 nr 6 (32) – <http://magazines.russ.ru/nz/2003/6/berger.html> [24.06.2016].
- Бурдьё 1994:** Бурдьё П. (Bourdieu P.) *Начала: социальное пространство и символическая власть*. Москва: Социо-Логос // **Burdye 1994:** Burdye P. (Bourdieu P.) *Nachala: sotsialnoe prostranstvo i simvolicheskaya vlasty*. Moskwa: Socio-Logos.
- Здравомыслова, Темкина 2007:** Здравомыслова Ел., Темкина А. *Российский гендерный порядок: социологический подход: Нарративное биографическое интервью и его свойства*. Sankt Petersburg: Издательство Европейского университета. // **Zdravomslova, Temkina 2007:** Zdravomslova El., Temkina A. *Rossiyskiy genderny poryadok: sotsiologicheskij podhod: Narrativnoe biograficheskoe intervyyu i ego svoystva*. Sankt Petersburg: Izdatelystvo Evropeyskogo universiteta.
- Чеснокова 2005:** Чеснокова В. *Тесным путем*. Moskwa: Академический проект. // **Chesnokova 2005:** Chesnokova V. *Tesnym putem*. Moskwa: Akademicheskij proekt.
- Чикадзе 1998:** Чикадзе Ел. Формирование общины российских поляков: пути конструирования этничности. // Воронков Виктор, Освальд Ингрид (ред.), *Конструирование этничности*. Sankt Petersburg: Дмитрий Буланин, 175–226. // **Chikadze 1998:** Chikadze El. Formirovanie obshtin rossiyskih polyakov: puti konstruirovaniya etnichnosti. // Voronkov Viktor, Osvalyd Ingrid (red.), *Konstruirovanie etnichnosti*. Sankt Petersburg: Dmitriy Bulanin, 175–226.
- Шаров 2004:** Шаров Ан. Взаимодействие культур и проблема идентичности. // Иванова Ирина (ред.), *Кантовские чтения в КРСУ: Общечеловеческое и национальное*. Biszkek: Промтехком, 171–176. // **Sharov 2004:** Sharov An. Vzaimodeystvie kulytur i problema identichnosti. // Ivanova Irina (red.), *Kantovskie chteniya v KRSU: Obshtelovecheskoe i natsionalnoe*. Biszkek: Promtehkomb, 171–176.